TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 8, Sayı: 28, Mart 2021, s. 1-41

Doç. Dr. Sinan ÇAYA

İstinye Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sinacaya@hotmail.com

OSMANLI'DAN BU YANA, GÖSTERİ SAN'ATLARI

Özet

Halkı eğlendirmek ve bu arada sanatçıya ve onları örgütleyen idareciye para kazandırmak amacı güden her çeşit sahne performansı, Osmanlı'da oldukça gelişmiş bir sektörü temsil eder. Tarih nice kabiliyetler görmüştür tozlu Osmanlı sahneleri üzerinde! Bu nüve, zaman içinde evrilecek ve nihayet bir aralık bütün dünyanın en usta illüzyonisti dahi Türkiye topraklarından neşet edecektir. Sahne sanatları hayatın komik ve / veya eğlenceli yüzünü vurgulamak suretiyle halka iyimserlik aşlamış; insanları bezginlikten uzak tutmuştur. Âdetâ bir kollektif psikanaliz gizil (örtük) işlevini; asırlar boyunca; büyük bir etkinlik ve başarımla suretiyle deruhte eylemiştir. Osmanlı'nın son demlerinde ata sporu güreş de kurnaz ecnebi menajerler eliyle bu doğrultuda kullanılmıştır. O o müthiş sporcular sayesinde batı dünyasında olumlu bir Türk görüntüsü de, bu vesileyle ortaya atılmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gösteri; sanat; sanatçı; Osmanlı; Türk; cambaz; köçek; raks; hüner; sahne; oyun; oyuncu; güreş; eğlence; seyirci.

PERFORMING ARTS, EVER SINCE THE OTTOMAN TIMES

Abstract

All sorts of performing arts aiming to entertain the public and providing gain for the organizers constitute a pretty well-developed occupation sector among the Ottomans. History witnessed so many talents on the dusty Ottoman-stages! This core will steadily evolve along the course of time; whereby, eventually, even the most skillful illusionist of the entire world shall emerge from the Turkish territory. Performing arts induced optimism onto the public via highlighting the funny and/or amusing aspect of life; keeping people aloof from boredom; exerting the latent function of a collective pseudo-psychoanalysis for centuries on an ende, in a very affective and successful manner. Towards the end-days of the Ottomans; while the ancestral-sport wrestling got exploited in this line of thought in the hands of cunning

expatriate managers; thanks to those terrific sportsmen, a positive Turk-image also prevailed all over the western world, as a sheer end-product..

Keywords: performance / *darstellung* / *présentation*; san'at / *art* / *Kunst*; san'atçı / *artist* / *Künstler*; Ottoman; Turk; acrobat; dancer-boy; male dancer / *männlich-Tänzer*; skill; stage/ *Bühne* / *scène*; play— game / *Spiel* / *jeu*; player / *Spieler* / *joueur*; wrestling; entertainment/ *Unterhaltung* / *divertissement*; spectator / *Zuschauer* / *spectateur*.

GİRİŞ: Makalenin Yazım Süreci

Bu makalenin oluşmasında üstâd Raşat Ekrem Koçu'nun *Erkek Kızlar* isimli kitabında yer alan yaşanmış bir öykünün etkisi ve güdülemesi, önemli bir tetikleme vazifesi görmüştür. Üslûbunu; daha öncesinden; *Yeniçeriler* başlıklı kitabı ile —maalesef yarım kalan— *İstanbul Ansiklopedisi* ciltlerinin, tarafımızdan “didiklenmiş” kimi pasajlarından tanıyıp takdir ettiğimiz yazar; burada da muhteşem bir eser vücuda getirmiş idi ve okumak anca kismet oluyordu.

Öte yandan; bir yıl öncesinden büyük emekle yansılarını geliştirdiğimiz lisans seçmeli dersi *Türkiye ve Sosyal Tarihi*; zaten bazı bölümleri itibarıyla bu istikamette araştırılmış, derlenip toplanmış bir kaynak hükmündeydi (temellendirilmiş kuram / *grounded theory* anlayışının beyninde kıpırdaması).

Tam da “yazarlar bloku” sendromuna uğrama ürküntüsü çekiyorken —yani bir zamandır elimiz doğru dürüst bir surette kalem tutmamışken— birdenbire geliveren bu ilham, faydalı bir meşgalenin müjdesi yerine geçti. Ötesi zaten gelmeliydi. Nitekim geldi de...

Seyir, Eğlence, Hedonizm (Lezzetiyye)

Kimi yayınlarda, insan gözünün, başkalarının düştüğü kötü durumları seyretmekten bir çeşit haz duyabileceği iddia edilmiş; buna da “lust of the eye” (gözün şehveti) kapsamında bakılmıştır; yani bu itibarla gözün yasağı veya günahı, sırf müstehcen görüntülere inhisar etmez; daha bile genişler! En azından anılan durumlara bakmak üzere bir merak duyulduğu tezi doğru olsa gerektir ki; önceki zamanlarda meydanlarda gerçekleştirilen (*) idamlar çok seyirci çekmiştir! Halkın çoğunluğu oraya bilhassa gitmemek gibi bir itiraz ortaya koymamıştır, bir bakıma.

Çok daha hafif cezaların (dayak gibi) icrasına şahit olmaya meraklılar da vardır tabî. *Ömer Seyfettin* bir anı-öyküsüne, mektep arkadaşları dayak yerken falaka tutmayı çok sevdiğini, samimî bir edâyla yazmıştır, söz gelimi. Dayak cezaları Osmanlı kültüründe seyirci huzurunda tatbik olunurdu ve galiba seyredenlerin hoşuna da giderdi.

* Alenî infazlardan maksat gûya ibret yoluyla müteakip suçları caydırmak idi. Öyle bir tesir mi gerçekleşiyordu halbuki? Londra özelinde, idamları seyredenlerin arasına karışan yankesicilerin (*pic-pockets*) oracıkta fırsattan istifade bir hayli cüzdan çarptıkları, ilgili literatürde bahs olunmuş bir husustur, meselâ. Kaldı ki, kalabalıkta bireylerin birbirlerini indükleyerek bireysel düzlemin çok çok altında vahşiyâne bir moral düzlemine indikleri (linç gûruhları vs.) *Gustave Le Bon* başta, birçok sosyal bilimcinin ortaya koydukları bir tespittir. Yazar

Reşat Ekrem Koçu, bir başka eserinde *Benli Yakup* isimli çok yakışıklı bir civeleğe verilen cezayı anlatır. [Devşirme usûlü bozulmadan önceki *acemioğlanın* sonraki zamanlarda mukabilidir *civelek*; yani yeniçeri namzedi gençtir. Esasen ocağın ilk bozulması bizatihi anılan gösteri sanatçıların 3. Murad tarafından ödül olarak ocağa yazılmasıyla başlar].

Bir gün tebdil gezen yeniçeri ağası güzel yüzlü genci birtakım “hayta ve hazele gûruhuyla bir meyhanede iştret ederken sarhoş halde” yakalar; kışlaya götürüp seksen değnek vurulmasını emreder. Odabaşı ağa şaşırır, gözde elemanına arka çıkmak ister. Dayak gece atılacağı için *Benli Yakub*’u kurtarmaya çâre düşünür; imdadına orta ustası (aşçısı) yetişir. Delikanlıya büyük bir parça kayısı pestili verir. *Yakub* da pestili kaba etlerini örtecek şekilde yerleştirir; dayağa yatar; vurulan değnekler tesirsiz kalır; amma o yalancıkten çirpınır, feryat figan eder.

RESİM: Tosun Paşa adlı beyazperde yapımında kadınlar hamamında eğlence

Sonradan bu pestil ile korunma usulünün ocakta âdetâ “envantere girdiği” görülmektedir. *Koçu*’nun kaydettiğine göre; “*Hasan Amca* adında bir zât, *Kuleli Askerî Lisesi*’nin —*Koçu, Vefa* ve *Kuleli* liselerinde Tarih de okutmuştur— erken devri üzerine *Nizamiye Kapısı* adıyla yazıp neşrettiği hâtıralarında, o zamanların askerî mekteplerindeki meydan dayaklarında, talebelerin değnek cezasına karşı bu pestil kalkanına başvurdıklarını anlatır. 18. Asırdan bir meddah hikâyesi, bunun, yeniçerilerden [II. Mahmud’un ihdas ettiği] *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*’ye, oradan da *Kuleli*’ye geçtiğini *aydın olarak* [açıkça] göstermektedir”.

{*Lozan*’ın *İsmet Paşa*’dan sonraki 2. kıdemli mürahhası (temsilci / delege)} *Dr. Rıza Nur*; hâtıratında, *Askerî Tıbbiye*’deki dayak uygulamasından bahisle şöyle der: “Bazı talebe [çoğul anlamda] dayak cezası almışsa; yoklamanın sonunda bir halka ederler. Zâbitler [subaylar] ortada toplanır. Neferler yere bir seccade serip iki yanına üçer beşer değnek korlar. Cezalı talebe yüzükoyun yatar. Omuzları ve bacakları üstüne iki nefer çöküp iki zâbit ellerine değnek alırlar.

Ceza emri okunur ve zâbitler sırayla dibek döver gibi değnekleri talebenin kıcına kuvvetle vururlar. 20 Değnek cezası var ise yirmi defa. Bazı talebe pantolon altına bezler veya pösteği sararak acıyı duymazlar. Bunu yapamayanların kışkılarında değnek izleri uzun zaman kalırdı; mor, kırmızı, siyah, beyaz renklerde *alâm-i sema* [gök kuşağı] gibi olurdu”.

Dayağın fiziksel hasarı yanında, bu suretle aşağılanmak gibi psikolojik harabiyeti mutlaka çok daha önemlidir aslında. Seyretme fiilinin temelde böyle bir dinamiği olsa da, sahne alan kişi (san'atçı) için bu dinamikler çok farklı işler. O, seyredilmekten memnundur. İlgi çekmek, alkış toplamak, onun bilâkis heves ettiği şeydir.

Osmanlı kültür ve tarih dokusunda; seyirler oldukça mâsumâne niteliktedir. Roma İmparatorluğu hipodromundaki insanı aslana yem etme, gladyatörleri sırf yaşama süresi uzayacak diye rakiplerine kıymaya icbar etme ya da Bizans'daki, kazâlarla son bulan 2-beygir-koşumlu savaş arabalarını (*chariot/ Streitwagen*) yeşiller ile maviler arasında ölümüne yarıştırmak; bu vesileyle tribünlerde zevk histerisi içinde coşmak gibi oluşumlar; hiç görülmemiştir.

RESİM: II. Abdülhamid'in maaşa bağladığı İtalyan Ressam Fausto Zonaro'nun fırçasından son dönem Osmanlı günlerinde bir şenlik (Yaygınağ)

İlkin Gölge Tiyatrosu...

Dr. A. Anapalı'nın bir ekran sohbetinde belirttiği gibi; söylence (rivayet) şöyle diyor: Payitaht şehri Bursa'da, 20 Kubbeli Ulu Cami'nin inşaatı sırasında *duvarcı Hacı İvaz* ile *demirci Karagöz* birbirleriyle geçinemezlermiş; lâkin ikisi de nüktedan, komik tipler imiş. Onların sözlü atışma (*repartee*) edebiyatı ve mizahî hâlleri diğer çalışanları ve kendilerini seyreden halktan kişileri bayağı güldürüyormuş.

Bu yüzden inşaatın aksadığını düşünen *Yıldırım Bayezid*, ikisinin de boynunu vurdurmuş (Belki *Timur Lenk*'e esir düşmesini, bu ikisinin âhı tutması şeklinde yorumlayanlar olmuştur). Şehir halkı bu iki sevimli insanın kaybına çok üzölmüş. Bir nev'i protesto kabilinden; onları gölge

oyunu şeklinde anmaya, yaşatmaya bakmışlar. *Karagöz-Hacivat* oyunu işte bu suretle doğmuş. Tez zamanda bir san'at basamağı düzeyine tırmanmış. Bilhassa Ramazan akşam eğlencelerinde *Karagöz* gösterileri asırlarca seyircileri hem gülümsetmiş hem de halk hikmetleri ve felsefesi uyarınca, derinden derine düşündürmüş (*).

RESİM: Karagöz Oyunu (Aktaran: A. Kabacalı, 1999)

Karagöz oynatıcısına **HAYALÎ** denir. Bu meşgale hem belli bir konuşma becerisi ve nüktedanlık hem de kuklaları hareket ettirecek bir el becerisi gerektirir. *Karagöz* ve *Hacivat* iki eksen karakter olsalar da bazı talî kuklalar ayrıca oyuna dahil edilirler.

Bunlardan bazıları:

Bayan figürleri: **Kanlı Nigâr; Karagöz'ün karısı; Hacivat'ın Kızı**

İstanbul ağız konuşanlar: **Çelebi ve Tiryaki**

Anadolulu kişiler: **Laz, Bolulu, Kayserili, Kürt, Kastamonulu**

Anadolu dışından gelmiş kişiler: **Arnavut, Arap, Acem**

Gayri-Müslim kişiler: **Rum, Ermeni, Musevî**

* Bu halk bilgeliliğinin aydınları şaşırtacak nice çıkışları vardır! *Amerikan* kovboy kültüründeki mukabili ise püsküvüt fiçisi feylesofu (*cracker-barrel philosopher*) tâbirinde ifade bulur.

Kolejin hazırlık sınıfında dışarıdan okula gelen bir *Karagöz* gösterisinde bir ecnebi hocanın sıkılıp gitmesi üzerine *Musa* isimli arkadaş “eşek hoşaftan ne anlar?” diye mırıldandı (bu galat sözün bozunuma uğramamış aslı: “Eşek hoş lâftan ne anlar?”). Bunu bir refleks olarak söyledi. Hakaretâmiz bir niyeti olmaksızın. Benim için ise bir moral bulma işlevi gördü. Yaşayan bilir: Hazırlık sınıflarının bambaşka psikolojik dinamikleri vardır. Erinlik çağındaki kişiyi, kendi öz kültürünü yadsıtacak derecede iç çatışmalara alıp alıp götürebilir bu dinamikler kolayca...

O yıllarda Karagözcülük iyice “çaptan düşmek” üzereydi. Günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teşvikleri bir çok başka unsuru canlandırdığı gibi; bu sahayı da kapsıyor. Dernekleşme yoluyla bu san'at diri tutuluyor. Nitekim *Enis Ergün* isimli (1985 doğumlu) san'atçı, günümüzdeki önemli temsilcilerden birisidir. Yazar

Kusurlu kişiler: **Kekeme, Kambur**

Kabadayılar: **Matiz, Tuzsuz Deli Bekir, Sarhoş**

Eğlendirici kişiler: **Köçek, Çengi, Cambaz, Hokkabaz**

Ruhânî yaratıklar: **Cin, Peri**

Geçici ikincil kişiler: **Çeyiz taşıyıcıları, Satıcılar** (dijital *Karagöz-Hacivat* blogundan bilgiler, Ocak 2021).

RESİM: Ramazan'da Karagöz (Yaygınağ)

Hokkabaz: Palyaçonun Osmanlı Versiyonu

Bütün bu gösteri sanatçıları arasında hokkabazın ayrı bir yeri vardır. Hokkabaz bir mizah ustasıdır. Boyalı yüzüyle yaptığı komiklikler üstünden, özellikle sünnet çocuklarını güldürür. Batının palyaçosu ile doğunun hokkabazı adamakıllı benzer varlıklardır. Bu meslekte yüz mimikleri çok büyük önem arz eder. Klâsikleşmiş bir ifade vardır: Gösteri ille de devam edecektir. (*The show must go on*). Hokkabaz (ya da palyaço) şahsen üzgün, bezgin, kahrılı olsa bile bu durumunu seyirciye belli etmeyecektir. Bu noktada belli ki profesyonelliğin ince çizgisi (püf noktası) kendisini ortaya kor!

Saray'daki hokkabazlık görevi cücelerindir. Hükümdarı hoş tutmak, muhtemel can sıkıntısına derman olmak lâzım gelir. Bunun için taklalar atılır; yerde yuvarlanmalar gerçekleştirilir; güldürücü mimikler taslanır. Avrupa'da bunun karşılığı kralın soytarısı (*jester*) olarak bilinir. O da tamamen benzer bir amaca uygun hizmet vermekle yükümlüdür. Bu arada kimi soytarılar, siyasal nüfuz dahi edinip krala kararlarında telkinde bulunmuşlardır.

RESİM: Bir cüce, baş ak hadım, baş siyahî hadım. Hükümdarın sırdaşları (Yaygınağ)

Heinrich Böll, Palyaço adlı romanında yüz mimikleri meselesine değinir. 2. Dünya Harbi sonrasında romanın kahramanı liseyi bitirip, çoktandır heves ettiği palyaçoluk mesleğine adım atar. Aslında varlıklı bir aileden geliyordur. Kardeşi *Leo* bir Katolik din adamı olmayı, o ise sahneyi seçer. Turnelere çıkar; otellerde barınır. Yanında talebelikten tanıdığı *Marie* hep onunla beraberdir. *Marie* romanda olaylar birbirini izlerken giderek *Katolik* kökenlerini daha çok hatırlar, özler. Nihayet günün birinde o camiadan (amma din adamı olmayan) bir tanıdığına kaçıverir. Palyaço bu gelişme üstüne tam mânâsıyla alt üst olur. Geçirdiği bunalım san'atını da örseler çok kısa zaman içinde.

Derken bir aralık, ayna karşısında iken, nice zamandır yüz ifadesi alıştırmağını bırakmış olduğunu da hatırlar... *Palyaço /hokkabaz* meslek profilini, hâlet-i ruhiyyesini çok güzel yansıtır Böll'ün bu önemli eseri.

Kökeni Sasanî İmparatorluğu'na (İran'da 3—7. asırlar arası) kadar giden ve Osmanlı Sarayı'nda da 16. asırdan itibaren geniş kullanım alanı bulan (ve devlet erkânı tarafından bilinen kullanılan işaret dili); bir anlamda hokkabalığa uygun bir kültürel zemin de hazırlamış olsa gerektir. *Sasanî Hükümdarı genelde bol bol konuşurdu amma maiyeti hep susardı. Diğerlerinin konuşması hürmetsizlik sayılırdı. Hele sofrâ âdâbında hükümdarın konuşması bile sadece belli belirsiz bir mırıldanma mesabesinde kalır idi* (C. Pellat, 1954, aktaran: M. Miles, 2009). Kanunî Sultan Süleyman da, kendisine ilkin hediye edilen iki dilsiz kardeşi hizmetine aldığı anda aynı doğrultuda düşünmüştü; işaret dilinin öğrenilmesini emretmişti (A.L. Castellan 1812, aktaran: M. Miles, 2009).

Eğer bir cüce aynı zamanda dilsiz ise çok daha kıymet kazanırdı. Ayrıca bir de hadım ise o vakit değeri daha bile yüksek olurdu. O, artık, bir harikulâde bir varlık hükmündeydi. Böyle bir nâdir varlığı elde etmek için ne yapılsa, ne kadar para harcansa azdı! (H. Elias, 1784, aktaran: M. Miles, 2009).

Osmanlı Eğlence Mekânları & San'atçı Hususiyetleri

16. Asırda İstanbul'un *Tahtakale* semtinde yerleşik anlamda bir nevi sirk ihdas edilmiş bulunuyordu. Bu mekânda; her biri ayrı isimler altında anılan çeşitli gösteri sanatçıları çalışırdı. Bir kısmını şöylece sıralamak mümkündür:

Cambazlar [veya *canbazlar* da denir], Bizans'tan kalma yüksek sütunlara tırmanarak bunların üzerlerinde ayrıca tehlikeli numaralar dahi icra ederlerdi. Bu insanlar, gösteri uğruna kendi hayatlarıyla oyun oynayan cesur sanatçılardır. İp cambazı onların özgül bir çeşidi olup; iki ayrı geminin bazen de iki minarenin arasına gerili ipler üzerinde dengeli bir surette yürüme becerisi sergileyen insandır! İp cambazlarına *rismanbaz* denirdi. Avrupa çapında tanınmışlar, o memleketlerde bile hayranlık uyandırmışlardır.

Taklabaz ve *perendebaz* unvanları da adı üstünde bu numaraları gösteren denge yetenekleri çok üstün kişilerdir. *Çemberbaz* çeşitli çemberler ile ustalıkla oynadığı gibi o çemberlerin içinden zor pozisyonlarda balıklama atlayarak geçen sanatçının unvanıdır. *Zorbaz* acıya karşı tahammüllü, incinmeleri hiç umursamayan bir sahne sanatçısıdır. Meselâ *zorbazın* çıplak karnı üzerine konmuş büyükçe bir mermer blok, birden fazla yardımcı eleman tarafından oracıkta çekişlerle parçalanırdı!

Şemşirbaz kılıçlarla oynar; bir kılıcı belli bir yerine kadar yutma becerisi gösterirdi. *Kûzebaz* koaman küplerle oyunlar ortaya kordu. *Şişebaz* aynı işlemi şişeler üzerinden gerçekleştirirdi. Bir *kadehbaz*; şişeleri, kavanozları, testileri, çömlekleri, uzunlamasına konumda direkleri, hattâ iki ayrı insanı başı üzerinde dengede tutabilen kişiydi. *Ateşbaz*; ateş yutma gösterisi dahil, yanan meşaleler ile gösterisini gerçekleştirirdi. *Gürzbaz*, ağırlıklar ile oyunlar yapar, onları fırlatarak acı kuvvetini ispatlardı.

Bunlardan başka çeşitli sirk hayvanı eğiticileri de hünelerlerini halka sunarlardı. Merkep eğiticisine *himarbaz*; ayı oynatıcısına *ayıbaz*; maymunlara maharetler kazandırana *maymunbaz*; yılanlar ile uğraşana *yılanbaz* deniyordu. (Metin And'dan özet, *Turkish Culture Portal*, çev. Yazar).

RESİM: Osmanlı'da ip canbazı (rismanbaz) (Yaygınağ)

Bütün bu bilgilerden, Osmanlı'da, sahne sanatları konusunda, başka hiçbir memlekette işitilemeyecek derecede zengin bir özel kelime hazinesi (*jargon*) bulunduğu da, ayrıca dikkati çekmektedir.

RESİM: Anılan göstericilerden GÜRZBAZ & RİSMANBAZ (Yaygınağ)

Devlet-i Ebed-i Müddet-i Osmaniye'den Teşvikler

Bütün bu faaliyetler Saray ile bağlantılı olarak, yani Saray'ın güdümünde yürütülüyordu ki; bu açıdan bakıldığında *Tahtakale*'deki yapılanmanın bir nev'i *devlet sirki* gibi mütalâa edilmesi mümkündür.

Kültür tarihçisi *Osman Nuri Ergin* (1883-1961) erken dönem askerî okulları bildirirken; Acemi oğlanlar mektebi ile Mehterhane'nin yanı sıra üçüncü bir *madde/kalem* olarak *spor mektebi Cambazhane*'yi de arada saymıştır (aktaran Zaim, c./yaklaşık 1984).

Selânikî Mustafa Efendi'nin kaydettiğine göre; şehrin asayişini korumak için şenlikler, bir anlamda lüzumluydu. Halkın eğlenmesine müsaade etmek lâzım geliyordu. 2. Selim'in sırdaşı *Feridun Bey* kendisine bu telkinde bulunduğu sultan pek çabuk bir kavrayış ve rızâ ortaya koymuştur. Devlet; halka renkli eğlenceler sunacak etkinliklerin *koreografisi* [adım adım sahnelenmesi, tasarımı] istikametinde çokça zaman harcamış; çokça masrafa girmiştir. [Meselâ] *Sultan İbrahim*'in oğlu *Şehzade Ahmed*'in doğumunda üç gece boyunca Boğaz'da iskeleler ve deniz taşıtları mumlar ve fenerlerle aydınlığa gark olmuşlardır. (Boyar & Fleet 2010: 50-51, çev.Yazar).

Umuma açık eğlencelerden günümüze süzülen bilgiler; Avrupalı gezginlerden, Osmanlı şair ve minyatürcülerinden gelmekteyken; daha kuru ve memur edâsıyla [bürokratik / genörgütsel tarzda] kaleme alınmış ve seçkin eğlencilerine dair olan bir takım mahdut bilgiler; ancak surname denen günlüklerden ayıklanabiliyorlar. Bu kapsamda özellikle nişan alayı, çeyiz alayı ve *arus* alayı (gelinin damadın evine sevki) geçişleri göze çarpmaktadır (Artan 2019: 23, çev. Yazar).

Schweigger, *Ein neue Reyssbeschreibung* [Aktaran: Boyar & Fleet]

Top atışları ve havai fişek gösterileri çeşitli kutlamalarda daima kullanılmıştır. [Adıyla müsemma] Ok Meydanı'nda okçuluk yarışmaları ve at yarışları, şenliklerin önemli birer unsuru idiler. Saray'a hediye olarak yollanmış fil ve zürafa kabilinden *yabansıl* (egzotik) hayvanların *At Meydanı*'nda [bugünkü *Sultanahmet* mevkii (*Et Meydanı* ise bugünkü *Aksaray* bölgesidir)] sergilenmeleri de İstanbul ahalisinin neşesini körüklemiştir.

Eğlencenin zirvesi, tabii ki, Patrona Halil isyanıyla nihayetlenecek olan kısacık *Lâle Devri*'ne rastgelir. *Nedîm*'in gazelleri, şenliklere ayrı bir çeşni katar. *Boyar & Fleet*'in (2010) değindiği gibi; zenginlerin ve mevki sahiplerinin ailece bindikleri kayıklar *Haliç*'ten süzülüp *Kağıthane*'ye (*Sâdâbad*) yol alıyorlardı. Yoksul halktan kişiler ise onları ancak kıyılardan seyrederken kendi mütevazı azıklarını midelerine indiriyordu. Bu alternatif piknik yerlerine ise *Bitli Kağıthane* deniyordu.

Anılan bütün bu sanatçılara [belki *zanaatkârlar* da denebilir]; bizzat kendileri dahi birer zanaatta şehzadelikten itibaren yetişip pişmiş olan padişahların nezdinde apayrı kıymet biçilmiştir. Sırf bu açıdan bakıldığında böylesi bir çıkarım çok anlam taşır. *Çelebi Mehmet* ok-yay üretim ustası, *Fatih* bahçıvan, *Kanunî* kuyumcu, *I. Ahmed* kaşık imalâtçısı, *III. Mustafa* *sikkezân* idiler.

İlginç bir diğer husus; bu güzel geleneğin hanedan içinde bozulup yozlaşmaksızın son demlere kadar muhafaza edilmişliği gerçeğidir. Sultan *İkinci Abdülhâmid*'in ince marangozluk mârifeti buna karinedir.

Hemen her padişahın şairliği de vardır. Şiirde mahlâs kullanmışlardır (*II. Murad, Adlî, II. Mustafa, İkbâlî, II. Ahmed, Necîb*, bestekârlığı da ayrıca söz konusu olan *III. Selim, İlhamî* takma adlarıyla nice şiirler yazdılar! (Basılmamış *Türkiye ve Sosyal Tarihi* adlı lisans seçmeli ders notlarından, İstinye Üniversitesi, FEF, Sosyoloji Bölümü).

Günümüzde şairlik meslekten değilse (*) bile; o dönemde halk ozanlığı karın doyuran bir meslekti. Gezgîn âşık sazıyla sözüyle pekâlâ geçinebilirdi.

Esasen *Antik Grek*'te de bunların mukabili sayabileceğimiz bir etkinlikler mazumesi vardır. *Mary Renault, The Praise Singer* [Medhiyeler Destancısı] adlı tarihî romanında böyle bir karakteri baş kahramanı yaparak anlatır. (Münekkidler, anılan roman kişinin gerçekte Keoslu lirik ozan Simonides (MÖ 556-MÖ 469) olduğunda birleşmiş gibidirler).

Başta feylesof Rus yazarı *Mihail Mihayloviç Bahtin* (1895-1975), çeşitli kaynakların işaret ettiğine göre; Fransa'nın *François Rabelais*'ini ve Britanya'nın *Şekspir*'ini (*William Shakespeare*) da kapsayan karnavallar dönemi Avrupası; aynı şekilde; grotesk halk gülmececinin zirve yaptığı bir dönemdir. Bu yönüyle bizim topraklarımızın âşık töresiyle benzeşir (Britanya'da böylesi ozanlara "bard" denirdi. *Cemâl Kafadar* hocanın bir ekran sohbetinde

* Sait Faik Fransa'ya gitmek için pasaport alırken, 2. Şube'de mesleğinin karşısına, *öykücü meslek değildir* anlayışıyla olsa gerek, "işsiz" diye yazılmış. Edebiyat erbâbı olan *Orhan Hançerlioğlu*, kaymakamlıktan polis müdürlüğüne geçirilmiş bir bürokrattır. *Sair*'i tanıyordur. Bu durumu fark edince; "işsiz" ibâresinin üstünü çizip onun yerine muharrir yazmış. (Askerde de yanlış yazının, okunacak surette üstü çizilir; ama tümünden silinmez). Bu ilginç bilgi, uzun seneler öncesi bir gazetenin kitap ekinde yer almış; oradan bu günlere kalacak surette belleğimize kazınmıştır. Yazar

değindiği gibi; özel isim zikretmeden sadece “The bard” deyince anlaşılan kişi *Şekspir*’in tâ kendisidir).

**Açık Hava Sahneleri (*Kerevet*)
& R. E. Koçu'dan, Yaşanmış Bir Öykü**

Çocuk yaşında sultan olan [sonradan *Avcı* unvanlı] *IV. Mehmed*'in tahtta çıktığı ilk günlerde; mukallidiyle, hokkabazıyla, köçeğiyle ^(*) kurduğu bir oyuncu kolunu (kumpanya) devam ettirmekte zorlanan *Baba Nazlı*, Edirnekapı—Karagümrük arasında bir kahvehanede düşüncelere dalarken; birden irkiliyor. Bir kırçıl adam ile tığ gibi bir şopar oğlan ayı oynatıyor! [*Baba Nazlı*'nın ilgi, daha doğrusu meslek alanı). Ayıyı değil, son derece esnek ve hünerli bir rakkas andıran oğlanı dikkatle seyrediyor. Parsa toplamaya geldiklerinde onunla tanışıyor; konuşuyor. Adı *İbo*. Anası, babası, hepsi kocada dokuz ablası var. Yanındaki amcası.

Baba Nazlı oğlanı yanına alıp, paçasını (kıyafetini) düzeltip köçek yapmak istiyor. Beraber sur dışındaki *Roman* çadırlarına gidiyorlar. Baba, amcadan daha esnek çıkıyor. Teklifi kabûl ediliyor (Koçu 1962, 2001).

^{*} *Rakkaslık* veya *köçeklik* erkeğin sahnede dans etmesi demektir. Hint bölgeleri dahil, Anadolu'nun kimi muhitlerinde görülen *zenne*, kadın kılığında oynayan erkektir. Farklı bir ifadedir. *Köçek* kelimesi zamanla bir anlam kaymasına uğrayıp *zenne* anlamına da ayrıca kullanılır hâle gelmiştir. *Çengi* ise kadın oyuncu (*rakkâse*) demek olup Osmanlı mevzuatında Müslüman kadına tümünden yasaktır. Bu ön-bilgiler, gelecek metnin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. ^{Yazar}

İbo'nun eşsiz bir köçek olması için iki sene kâfi geldi. Baba Nazlı adam yetiştirmedeki ustalığını İbo üstünden ispatladı. Geceli gündüzlü çalıştılar. *İbo*, yaşlı sanatkârın son ümidiydi. Rakip oyuncu kolları (kumpanyalar) arasından sıyrılmak için hârika bir köçeğe sahip olmak yeterdi. O da ancak çocuklukta keşfedilir; elmasıraş dikkatiyle işlenip yetişirdi. *İbo*'nun ince uzun kemik yapısı, el ve ayağının iriliği, vücut kıvraklığı, hareket kabiliyeti tam aranan meziyetlerdi. Ayrıca bir de sihirkâr câzibe, bir özel "albeni" de çok iyi gelirdi ki, *İbo*'nun her hâlinde tavrında bu hususiyet dahi vardı.

Baba Nazlı, *İbo*'ya İstanbul'da hiç seyredilmemiş Hint raksları öğretti. Çocuğun terbiyesiyle boyuna uğraştı durdu. Bu müstesna hançere [gırtlak yapısı] kabiliyetini, ciğer tâkâtini tecrübe etti ve onun için sureti mahsusada şarkılar yazdı; besteledi. İş, eserini ortaya koymak için bir fırsat kollamaya kalmıştı: O da umduğunun üstünde çıkacaktı (R.E. K.'dan özet).

İşte beklenen o fırsat, çocuk sultanın sünnet düğünüdür. Festivaller günlerce devam eder. *Köçek İbo*, *Baba Nazlı*'nın elinde bu âlemin içine bu sünnet düğününde fırlatılır. O günün *Dersaadet*'i [İstanbul]; seyyahların [gezginler] dillerine doladığı bakımlı, kalabalık, zengin bir şehir. Biraz da moral/ manevî anlamda tesseffüh etmişlik [kokuşmuşluk, bozulmuşluk] yok değil ki bu durumu müverrih [tarihçi] *Mehmed Halife* yüreği sızlayarak kaydetmiş. [R.E. *Koçu* ondan aktarmış]: *Yeniçeri tuğyan [isyan] hâlinde. Hak yolundan ayrılıp nefis havasına düşenler; esnaf arasında alıp yürümüş bir hilekârlık; ilmin faziletini unutan bir takım ulema; avam arasında yaygın rezaletler vs.* [Eğlencenin zirve yapması galiba yozlaşmış ortamlarda daha muhtemel bir gidişat, oldum olası zaten *Yazar*]. O sıralar İstanbul'un kibar ve zengin semti Vefa. Saray'da küçük padişahın babaannesesi *Kösem Sultan*, siyasî gücü kendi ellerinde toplamış.

Yahudi, Rum ve Ermeni kollarında bile hünerli *cambazlar*, *hokkabazlar*, *perendebazlar*, *ateşbazlar* ve her birinde üçer beşer namı *köçekler* varken *Baba Nazlı*'nın tek kozu, tek varlığı, ümidi *İbo*'ydu. Elinde nesi varsa bu çocuğa harcamıştı, öylesine ki, dört kişilik bir saz takımı bile düzememişti. İhtiyar *Baba Nazlı* bir kemeçe üstüydü, *İbo*'nun rakslarına onun kemeçesi refakat edecekti. Sahnesini bile süsleyememişti, İstanbul halkının henüz meçhûlü olan genç rakkas; düğünün ilk günü kuru tahtadan bir *kerevet* üstünde oynadı. *Keşmirî şopar* hârikulade bir Hint raksına başladığı zaman karşısında yalnız on kişi vardı; amma oyununu beş bin kişinin alkışıyla bitirecekti!

At Meydanı'nın kalabalığı onbeş-yirmi dakika içinde *Baba Nazlı*'nın köşesine kaymış, akıvermişti. Hattâ öbür kollardaki *rakkaslar*, *canbazlar*, *hokkabazlar* bile işlerini bırakıp *İbo*'yu seyre koşmuşlardı.

Bu *köçek* insan şekil ve suretinde semavî bir mahlûk idi! Evvelâ al ipekli bir *köçek entarisi*yle çıkmıştı. Belinde al kuşak, üzerinde al camedan vardı ve başına da bir al şal sarmıştı. Alev parçası döndü, kıvrıldı, büküldü, uçtu ve birden o kuru tahta *kerevetin* bir yerinde kayboldu! Gözden kaybolmasıyla bir anda yine göründü; fakat bu sefer serapa [baştan ayağa] beyazlar içindeydi. Aynı rakkas mıydı? Başkası mıydı yoksa?

Baba Nazlı ve adamları parsa toplamaya yetişemediler. Rakkasın oynadığı tahta *kerevet* atılan altın ve gümüş paralarla döşendi; bir a geldi, keseler çözülmeden, olduğu gibi *İbo*'nun hünerli köçek ayaklarına fırlatıldı...(a.g.e., özet)

R. E. Koçu, okuru bilgilendirmeye devam ediyor: Elbette ki taşan servet, eğlence ister. Her köşede büyük oyuncu kolları kurulmuştur. 'Kol' zamanımızın dilinde kumpanyadır ^(*); yeni çıkma, bir kelime ile "topluluk" da deniyor. Hepsinin başında "pehlivan" unvanıyla birer *kolbaşı*, yani kumpanya reisi var. Balat'tan *Pehlivan Parpul*, kendi semtinden 300 *nefer-oyuncu*, *sâzende* ve *hânende* toplamış...

Yine *Pehlivan Ahmed*, aynı toprağı bereketli semtten, 300 hüner sahibi *Kıptî* toplamış. Hem de *Mazlum Şah*, *Küpelî Ayvaz*, *Saçlı Ramazan*, *Şahin Şah*, *Memiş Şah* adlarındaki müthiş köçekleriyle *Pehlivan Parpul*'u gölgede bırakmış. *Dişlek Hasan* adında biri *pişekâr* [yani o meşhur tulûat sahnesine de el atmışlar] olmuş, *Pehlivan Ahmed*'in kendisi de taklit sanatında zaten bir tane imiş.

Tef çalıp ayı oynatan bu oğlan İstanbul'un en namlı köçeği olacaktır.

RESİM: Ayıcılar. Eser: R.E. Koçu; çizim: D. Çetinkaya

* Türk öykücülüğünün anıtsal ismi Sait Faik Abasıyanık'ın bu isimde (*Kumpanya*) bir uzun hikâyesi de vardır. Zamanın tulûat tiyatrocularını resmeder. Yazar

[Vezir-i âzamlara (sadrâzam) bile Öküz Mehmet Paşa, Semiz Ali Paşa, Elmas Mehmet Paşa gibi ilginç lâkaplar yakıştıran (veya yapıştıran) Osmanlı kültüründe —soyadı kavramının yokluğunun da etkisi var; o, 1934'de gelecek bu topraklara— bunca takma ad, başlı başına muazzam bir inceleme konusudur Sosyal Tarih açısından!]. İki metreye yakın uzun boylu bir Rum, adı unutulmuş, lâkabı “*Servi*”, o da —kendi ismi ile müsemma—“*Servi Kolu*”nu kurmuş; Roman elemanlarının arasına İstanbul Rumu ile Ermenisinin külhanilerini karıştırmış. Yedikule, Narlıkapı, Sulumanastır Rum ve Ermenileri toplanmış, “*Zümrüt Kolu*”nu kurmuşlar.

Kolbaşları “*Zümrüt*” adında eski bir meyhane köçeği. Aslı *Sakızlı*. Gençliğinde gördüğü rağbeti hatırlamış, köçek oğlanlarını *Sakız Adası*’ndan getirtmiş... Kıрма saçlı, gazal gözlü, gözleri kudretten sürmeli *Dimitraki*, *Neferhaki*, *Yenaki* derhal büyük şöhret kazanmışlar, okudukları Rumca şarkılar Müslüman İstanbullu’yu öyle bir sarmış ki, ya hey!.. Bir mirasyedi, sadece “*Çelebi*” diye tanınıyor, babadan dededen kalma servetini su yerine akıtmış, “*Çelebi Kolu*” kurulmuş. Para denilen mıknaatısla, diğer kolların en namlı köçeklerini demir tozlarını kaparcasına çekip bünyesinde toplamış.

Ayvansaray'ın meşhur Lonca'sından da işte bizim Pehlivan *Baba Nazlı* çıkmış! Kendisi, zamanımızın tâbiriyle büyük aktör ve rejisör... Bir “*Gemici*” oyunu yazmış ve bu oyunu sahneye koymuş. İçinde türlü hüner ve raks! Bugün bu oyunun senaryosunu elimize geçirebilsek, *Hollywood*'un en müşkülpesent film amillerine [yapımcı] elimizi öptürerek verebilirdik... [R. E. Koçu işte bunları yazıyor; o günlerin eğlence âlemini böylesine renkli bir surette tasvir ediyor].

Düğünün son günleri *At Meydanı* baştan başa *Baba Nazlı*'nın oyun yeri oluyor. İhtiyar sanatkar düğün oyunlarını o meşhur “*Gemici*”, ile kapatıyor. Bunun için Ayasofya Hamamı'nın önüne iki gemi direği dikilip, bir gemi teknesi çatılıyor. Bizim *Can İbo Şah* da zenne rolünde öyle emsâlsiz bir muvaffakiyet gösteriyor ki; seyirciler arasında bulunan en namlı orta oyuncularını bile “*Elhak*, bu kadar olur!..” diyorlar.

RESİM: İbo'yu devşirmek için ona dil döken Kolbaşılar. Eser: R.E. Koçu; çizim: D. Çetinkaya

İbo'nun ailesi konak ehli oluyor. Onu kendi koluna devşirmek isteyen kolbaşılar gelip gidip yalvarıyorlar. Hiç birisine pas vermiyor. *Baba Nazlı*'yı asla terk etmeyeceğini, üstüne basa basa tekrarlıyor. *Baba Nazlı* kalender adam. Bu tarz bilgiler kulağına gelince, “ne isterse onu yapar” deyip geçiyor. Onun sayesinde şimdiye kadar kazandıklarına zaten çoktan râzı ve bununla bol bol yetiniyor.

Yaşanmış öykü hazin bir son bulacak: *Köçek İbo*'nun aslında bir kız olduğu anlaşılacak. Bu o devirde bir Müslüman kadın için dehşetengiz bir durum ve idamı icap ettiren bir suç! İbo, anlaşıldığı kadarıyla Saray'a, *Kösem Sultan*'a sığınacak; onun sayesinde Şam taraflarına kaçması temin edilecek. Oralarda daha bir hoşgörü bulacak.

Bu arada *Baba Nazlı*'nın cesedi; Bostancı taraflarında Turşucu Deresi'nde ortaya çıkacak. *Bektaşî fukarası* kılığında, yani tebdil giyinmiş olarak... Bir şekilde bir yerlere kaçmaya bakarken parasına tamah eden bir çapulcu onu vurmuş; paraları içine sakladığı kemerini belinden almıştır anlaşılan (Koçu: *passim / bütüne atıf*).

Boyar & Fleet'in (2019) tespit ettikleri gibi; ancak çok geç Osmanlı döneminde ve yalnızca gayri-Müslim kadınlara, sahnede ve / veya müzikli kafe benzeri yerlerde çalışma cevazı verilecektir. Bu meyanda Roman kadınların da dans etmelerine ruhsat verilecektir.

Türk Güreşi Dünyada

Şumnu doğumlu *Yusuf İsmail (Koca Yusuf)* kendisini Kırkpınar'da ispat ettikten sonra; 1894 yılında önce Fransa'da, ardından Birleşik Amerika'da profesyonel güreşler yapmış, para da kazanmıştır. Müthiş Türk (*terrible Turc*) diye tanınmış; diğer bazı Türk güreşçilerle birlikte “Türk gibi kuvvetli “ (*fort comme un Turc*) deyimini ortaya çıkartanlardan olmuştur (*le meilleur combattants de tous les temps*, 2007).

SS La Bourgogne, circa 1895

RESİM: Koca Yusuf'un bindiği geminin
Yaklaşık 1895 tarihli bir fotoğrafı (Yaygınağ)

1890'lı Senelerin sonlarında ve 1990'lı Senelerin başlarında Avrupa'da *Adalı Halil*'i (Hamburg, Berlin, Liege, Viyana) ve onun çırağı *Kurtdereli Mehmet* pehlivanı; ayrıca *Filiz Nurullah*, *Hoca Osman* ve *Kızılıklı Mahmud*'u (Paris, Budapeşte) görüyoruz. *Kara Ahmed* pehlivanın cihan şampiyonu unvanına şahit oluyoruz. Bütün bu atılımlarda ilkin *Koca Yusuf* pehlivanı lânce eden Fransız menajer *Doublier*'in rolü büyük olmuştur. *Koca Yusuf* (Şumnu, 1859-Atlantik, 1898) Avrupa'dan sonra Amerika'ya geçip oradaki üç tuşlu profesyonel maçlarda Türk gücünü dünyaya duyurmuştur. Günümüzde, New York-Boston tren hattında oralı bir hayranının diktiği heykeli ayakta durmaktadır. 2 Temmuz 1898'de New York'tan Fransa'nın La Havre limanına ulaşmak üzere bindiği transatlantik [La Bourgogne] okyanusta batınca *Yusuf Pehlivan* da maalesef boğulmuştur (Â. Kahraman 1989 b.a. / passim).

İkokul Türkçe okuma kitaplarımızda *Kurtdereli Mehmet Pehlivan* (1864, Tırnova-1939, Balıkesir) ile ilgili bir anekdot / hikâyecik çok ilgimizi çekmiş, çoğumuzun aklında kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ecnebi menajeriyle Avrupa'da maçlara katıldığı sıralarda, Fransız turnesinde ona bir şike teklifi geliyor. Fransız şampiyon ile bir oynaş güreşi yapacak, maçı oyalayacak, ona göre de epeyce sarı lira hak edecektir. Gel gelelim pehlivan, mindere çıkmak üzereyken menajerine döner:

—“Patron, ben dünkü sözden caydım!” diye yeni kararını onun yüzüne *tefhim* eder.

Sonra rakibini kaptığı gibi yere vurur! Maçtan sonra gelip idarecisinin gönlünü alır.

—“Ne yapayım? Arkamda seyirci olarak Türk milleti var sandım!” der. *Gâzi Paşa* —ki kendisi de talebelikte jimnastik derslerinde güreş yapmıştır, güreşi sever— bu durumu yıllar sonrasında Ankara’dan haber alınca, güreşçiyi bir tebrik mektubu ve hediyelerle taltif eder. Onun sözünü de Türk sporcusu için bir düstur yaptığını açıklar (Özarboy & Çaya 2015: 64).

RESİM: Kurtdereli Mehmet & bir şenlik için tasarlanmış sigara paketi (Yaygınağ)

Koca Yusuf’un okyanusta boğulması Türk sporu için çok acıklı bir olaydır. Çocukluğumuzda bir gazetede *Koca Yusuf* da tefrika edilmişti. Serinin sonunda pehlivanın cesedinin sonradan karaya vurduğuna dair bir menkıbeye yer veriliyordu. Yüzükoyun bulunduğu, ölümün bile onun sırtını yere getiremediği yakıştırması yer alıyordu orada. Bütün dünyada kahramanlar, anonim katkılarla hep böyle anılarda beslenir, anonim katkılarla yücelenirler. Onların başarıları çığ misâli büyür gider böylece.

Unutulmaz bir hâtıra parçası: Amerika’da bir lisan kursuna yollanmıştık. Bir arkadaşımızın süre bitiminden önce dönmesi gerekli oldu. Ona bir lokantada bir vedâ yemeği verirken dalgın bir edâyla bir aralık şöyle mırıldandı:

—“Vatana sağ salim varabilesek bari. *Koca Yusuf*’u hatırladım birden. Ona, dönüş kısmet olmamıştı”. Hâdisenin Türk Milleti’nin kolektif bilinçaltına yer ettiğini söylersek doğru demiş oluruz (Özarboy & Çaya 2015: 65).

Beynelmilel (Uluslararası) Türk Sihirbaz

Hasan Zâti Sungur (1898-1984), Bursa doğumludur. Bahriye Gedikli Zâbiti (deniz astsubayı) çıkar. Denizaltı sınıfına ayrılır. Almanya'ya görevli gitmişken orada kalır. Çocukluğundan beri illüzyonist uğraşlarına ilgi duyan, okul arkadaşlarını bunlarla şaşırtan *Sungur*; bilgisini arttırıp kendisini nice kitaplar üzerinden yetiştirir, geliştirir. Bu arada kendisini

finanse edecek bir takım işlerde çalışmak durumunda kalır. Nihayet Berlin Wintergarten Tiyatrosu'nda gösterilere başlar. Üst üste birçok başarılar kaydeder. İsim yapmaya koyulur.

Magician P. T. Selbit performing a version of the trick in 1937

RESİM: Zâti Sungur başka ülkelerin sihirbazlarına rol modeli oldu (Yaygınağ)

Ardından uzak diyarlarda turlara girer. İki kamyonet dolusu illüzyonizm malzemesiyle birlikte koskoca Güney Amerika'yı dolaşır. Bu kıtadaki memleketlerde gösteriler düzenler. Bir müddet sonra, tanınmış bir usta sıfatıyla Türkiye'ye dönüş yapar. 1936 Senesinde İstanbul'da Ses tiyatrosunda numaralarını sergiler. Devlet ricâlinin takdirini kazanır. Memleket çapında turneler yaptığı da olur. Bazı sihirbazlık teknikleri onun kendi buluşudur. İlgili kuruluşlar eliyle kimi müsabakalarda dünya birincilikleri tescil edilir. Kendisine bir çırak yetiştirmeyi de ihmâl etmez; esirgemez (Ardılı, 1957 doğumlu Sermet Erkin) (Basılmamış *Türkiye ve Sosyal Tarihi* adlı lisans seçmeli ders notlarından, İstinye Üniversitesi, FEF, Sosyoloji Bölümü).

RESİM: İllüzyonist Hasan Zati Sungur (Dijital bilgilerden kompozisyon: Yazar)

SONUÇ

Osmanlı(nın tarihinde, gösteri sanatlarının (cambazlık; hokkabazlık veya soytarılık; sahne / kerevet üzerinde raks; köçeklik ile kuvvet, esneklik, denge, çeviklik vs. hünerleri sergileme uğraşları) devletin zenginleştiği (buna koşut olarak bir radde toplumsal yozlaşmanın da zuhur ettiği) dönemlerde zirve kaydettiğini görüyoruz. Bu eğlence sektörü; belki vakti heba etme, daha ilerletici ve üretken meşgalelere ket vurma kabilinden bazı tenkidler götürebilir. Ancak; anılan seyirlik faaliyetler manzumesi; bir yandan da halk kitlelerinin birikmiş (ve tabii ki tahrip potansiyeli de içeren) enerjisi için, oldukça zararsız bir çıkış subabı yerine geçmiştir. Bir mânâda; sanki bir nevi toplu ruhsal tedâvi (terapi) işlevini yerine getirmiştir. Hüner, mârifet, maharet, beceri gibi kavramların kıymetli ve erdemli olduğunu toplumsal belleğe nakşetmiştir. Cumhuriyete doğru giden tarih akışı içinde ata sporu pehlivanlığın bir “ihraç” değeri olarak belirmesi; illüzyonizm alanında bir büyük temsilcinin bu topraklardan yetişmesi gibi süreçlere doğru evrimleşmiştir. Yakın zamanlara kadar küçük kasabaları dahi geze geze eğlence faaliyetlerini sürdüren panayırlar; ayrıca bazı sabit lunaparklar; o hamurdan süzölmüş izdüşüm örnekleri gibidir.

KAYNAKLAR

- And, Metin (t.y.) “Circus Arts Among the Ottomans”, Turkish Culture Portal.
- Artan, Tülay (2019). “Contemplation or Amusement? The Light shed by Ruznames on an Ottoman Spectacle of 1740-1750” in Boyar, Ebru & Fleet, Kate, Ed.: Entertainment among the Ottomans, Brill, Leiden & Boston.
- Boyar, Ebru & Fleet, Kate (2010). A Social History of Ottoman Istanbul, Cambridge University Press, New York & Melbourne
- Boyar, Ebru & Fleet, Kate (2019). “Ottoman Society through the Lens of Entertainment” in Boyar, Ebru & Fleet, Kate, Ed.: Entertainment among the Ottomans, Brill, Leiden & Boston.
- Çaya, Sinan (2020) Türkiye ve Sosyal Tarihi / Turkey and her Social History adlı Seçmeli Lisans dersi yansıları, İstinye Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Cevizlibağ-İstanbul.
- Kabacalı, Alpay (1999). Turkey’s Social History of the Past 150 Years with Cross-cuts: Seventy-five Years of the Turkish Republic, Published by Toprakbank, İstanbul.
- Kahraman, Âtîf (1989). Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Koçu, Reşat Ekrem (1962, 2001).(Bütün Külliyyat içinde) “Köçek İbo” öyküsü, Erkek Kızlar, Resimleyen: Dağıstan Çetinkaya, Doğan Kitapçılık, Güneşli-İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (1964, 2004). Yeniçeriler, Doğan Kitapçılık, Güneşli-İstanbul.
- Külin, Ayşe (2007). Vedâ: Esir Şehirde Bir Konak, Everest Yayınları, Cağaloğlu-İstanbul.
- Le meilleur combattants de tous les temps (2007). (dijital yayın).

- Miles, M. (July 2009). "Deaf People, Sign Language & Communication in Ottoman & Modern Turkey: Observations & Excerpts from 1300 to 2009", West Midlands, UK. (digital article).
- Özarboy, Ali & Çaya, Sinan (Haziran 2015). "Tarih Boyunca Türkler'de ve Türkiye'de Spor", Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science (SOBİDER), yıl: 2, sayı: 3, ss. 58-72.
- Rıza Nur (1967, post-humous / vefat sonrası basım). Hayat ve Hâtıratım, Cilt I, Altındağ Yayınevi, Bayezid-İstanbul.
- Zaim, Sabahaddin (t.y. yaklaşık 1984). "The Development of Educational System in Turkey: The Impact of Westernization on Education" (Sonradan dijitalize bir makale).

EK: İLGİLİ MANZÛMELER

AKROBATLARA ŞİİR

Ne vakit seyre gitsem,
SİRK sanatçılarına
Kapılır; hayran kalır;
Dönüşte düşlemimde
Yeniden yaşatırım
Her bir kahramanımı!
"Ben yapamam ki asla
Onların yaptığını!"
İdrâki var ya hani;
Öyle bir eziklik ki,
Böylesi kıyaslama,
O dahi sürür gider
"Aşağılık mudilesi"
Hükümfermâ kafamda...
Ancak toparlanırım
Bilmem kaç zaman sonra...
Adam yerine koymam
Kendimi o arada.

Yazar

SANATSEVER ÖNERİ

—Eski MUKALLİTLER için—

Kütüphaneler haftası,
Çevre Koruma haftası,
Girişimcilik haftası,
Sağlık haftası derken;
“Kötü Adam Haftası”
Akıl ediliyormuş!
O da şimdi ilâna
Değer bulunuyormuş.
Perdede, sahnelerde,
O çok fena rollere
“Müstahak” oyuncular;
Gerçek hayatlarının
Bu altın günlerinde;
Büyük ilgi görüyor,
San’at ödülllerine
Lâyık oluyorlarmış...

Yazar

ESKİ-AKTÖR MUALLİM

Branş Edebiyat mı?
Her yıl aynı mesele!
Gene müsamereye
Bir oyun hazırlığı!
Tarihçi meslektaştan
Yardım istedim biraz.
(Eski bir tanıdığı
Açık etti de bana...
Yarı-profesyonelmış
Bir bölgesel ekipte.
Bir KUMPANYADA yani.

Çok çıkmış turnelere
Karakter rollerinde).
Fakat hiç yanaşmadı!
Savuşturmaya baktı!
Anladım bir gizem var!
Öylece kalmalıydı...
Amma dayanamadı
Bir gün çay sohbetinde
Paşa paşa anlattı:
(Tepkeler ayrı ayrı:
Sevilene ilişkin
Bütün hâtıraları
Tahrip eder ya kimi,
Acıları onulmaz
Ayrılıklar ardından;
O çeşit bir “*tabu*”ymuş
Onun çekingenliği...)
Karnını doyurmakta
Güçlük çekenlerdenmiş
İstikrarsız kazançla!
(Ben de yaşamışımdır:
Kendi tarihçemdeki,
Taşra gazetesinde,
Muhabirlik misâli)...
Bakmış olacağı yok
(Kendi deyimi ile)
“*Muntazaman yemeye*”
Karar vermiş sonunda
Ve *Millî Eğitim*’e
Atmış o da kapağı
Tam aynı tarihlerde...

Yazar

“AYICI” HAMDİ

Ben ayıcı Hamdi'nin
Sohbetine biterim!
O birinci ayısı
Kıvalı Kocaoğlu
Nasıl hayırlı imiş!
Koca bir gecekondur
Çıkartacak parayı
Nasıl toplayıvermiş
Bir senelik turneyle!
Kıvalı Kocaoğlu
Zatürreden ölünce,
Tekrar satın aldığı
O ikinci ayının
Ayağı ne uğursuz,
Ne de bereketsizmiş!
Bir taraftan hastalık,
Bir taraftan züğürtlük
Peşini kovalamış...
Üste para vererek
Üçüncü bir ayıyı
Bu kademsiz olanla
Takas etmiş sonunda.
Gel gelelim üçüncü
Deli çıkmış bu defa!
Gösterinin birinde
Hamdi'nin sol elinin
İşaret parmağını
Hart diye kopartmış mı!
O gün bugündür Hamdi
Ayıcılığı bırakmış.
Hep bunları anlatır.
Şimdi bıçak biliyor.
Ammma “*Bileyci*” diye
Bilinmek istemiyor.
“*Ayıcı*” unvanını
Sık sık tâzeleyerek
Yaşatmaya bakıyor...

Yazar, Çanakkale, Kasım 1994

NEYDİ O PANAYIRLAR!

Çadır tiyatroları,
Piyango oyunları,
Hediyelik eşyalar,
Renkli çubuk şekerler,
Tatlı limonatalar,
Çınlayan mikrofonlar,
Uçuşan salıncaklar,
Motosikletleriyle
Düşey duvarda gezen (!)
Korkusuz sürücüler...
Sihirbaz-doktor Şando;
Dar pâzen pantolonlu,
Çukulata derili
Bayan asistanıyla
Hünerler döktürüyor!
Bir de büyükçe römork.
Önünde bir çığırtkan:
—“*Gelin girin içerde*
hârikamızı görün!
İnsan gibi elleri
ayakları var bunun!
Konuşuyor üstelik bu acayip canavar!
Günde otuz-kırk kilo balık yiyor; doymuyor!”
Dışarı çıkanlardan
Yaşıtım bir çocuğa
soruyorum: —“Doğru mu?”
—“Gir de kendin gör!” diyor.
Basıyorum parayı
Ve hayal kırıklığı!
Bildiğim fok balığı

Bir havuzda yatıyor.
İşte o kadar hepsi.
Dışarıda çığırkan,
omzunda bir şempanze,
Seyirci ayartmaya
devam ediyor yine.
Yandaki hoparlörden
Gümbür gümbür bir şarkı!
Küçük-devirli plâk.
Çığırkan aşka gelmiş,
Bu şarkının ritmiyle
Atlayıp zıplayarak
dağıtıyor hergele:
—“Hatice Remzi’ye beddua etti.
Remzi arabayı uçuruma itti.
Remzi Remzi, Deli Remzi!
Remzi Remzi, deli deli Remzi...”
Bazen düşünüyorum:
Belki de Arabesk’in
“Ağababası” o şarkı!

Yazar

HALTERLİ HÜLYALARDA...

—Kurgu-bilimsel Sosyal Tarih—

Bin dokuz yüz kırk altı
Senesinde bir köyde
Bir keçi çobanıym.
Büyük Harp sona ermiş
Ve kıtlığın yerini
Bereket alacakmış.
Kıpır kıpır umutlar...

Benim hususiyetim:
Yüz elli kilogramlık
Odun çuvallarını
Sırf kendi zevkim için
Havaya dikiyorum
Kollarımın üstünde!
Yaşım biraz ileri:
Kırkıma dayanmışım.
—“Edirneli olaydı
Güreşe yönelirdi.
Bir ikinci Aliço
Çıkardı bundan” diye
Övgüler işittim çok
Kahve köşelerinde.
(Hoşuma gittiye bile
Olmazdı, biliyorum.
Kuvvetimi insana
Tatbik etmek, boğuşmak
Yok ki tabiatımda!).

Askerlik sayesinde
Okur-yazarlığım var.
Bir gün manevralarda
Öyle bir aşka gelip
Ağır-makinalıyı
Havaya kaldırdıydım!
—“Bu da bizim bölüğün
Seyyit Onbaşısı 'ymış!”
Deyiverdi Yüzbaşı;
Beni Çanakkale'nin
Yiğidine benzetip.

Coşkuya verdi yani
“İnanılmaz hüneri”...
Bense hiç ses etmedim.
Dilediğim her anda
Yapabileceğimi,
Mahsus belli etmedim.

Köye yaya hesabı
İki saat ötede
Bir Köy Ens-ti-tü-sü.
Bir gün keçilerimin
Ardından koşuyorken
Talebeler görmüşler
Koskocaman taşlarla
Nasıl oynadığımı.
Sonra hocalarına
Yetiştirmişler hemen.
Başöğretmenleri de
Vatan millet hayrına
Bu gücü kullanmayı
Düşünmüş ki, el attı bu fakire.
“Bir baltaya sap olmak”
Dedikleri fırsata
En çok yaklaşmam odur...

Vilâyete haberler...
Beden Terbiyesi'ne:
—“Amorf [yani şekilsiz]
Taşları, çuvalları
Böyle kaldırıyorsa;
Yirmi kiloluk koçan,

Uçlarında yuvarlak

Ağırlıklar asılan

Muntazam bir halteri

Uçuracak vallahi

Sığırtmaç bozuntusu!”

Gelgelelim o yıllar

Halter Federasyonu

Henüz yapılanmamış.

Sporda, durgunluk var.

[Ancak bir on yıl sonra;

O da güreş içinde

Ve ona bağlı halde

Temsil edilecektir].

Akim kaldı teşebbüs...

On sekiz sene sonra

Tokyo'da olimpiyat!

Spor sayfalarını

Okuyorum kahvede.

Ben de değiştim, köy de:

Dışarıdan ilk mektep,

Yetmemiş, orta mektep

Mezunuyum ben *elan*!

Ötesine ahdim var!

[Nitekim liseyi de

Bitireceğim varmış

Daha ilerilerde...].

“Halter Yarışmasında

Onbirincilik Bulduk”

Yazmış bir alt başlıkta,

Biraz azımsar gibi
Gazetenin birisi.
Bir başka gazeteyse
“**Sadık Pekünlü** Bizim
Yüzümüzü Güldürdü!”
diye daha iyimser
bir haber yakıştırmış.

Sekiz sene geçecek.
Sirkeci mevkiinde,
Resmî motosikletle
Trafik-başkomseri;
Araba vapuruna
Yol alan bir kamyonun
altında şehitliğe
kavuşmak suretiyle;
Göçecek bu dünyadan.
Yine hatırlanacak
Halterin ağ'babası
Bu acılı haberle...

Bundan bir sene sonra
Boğaz'daki köprünün
Açılış merasimi.
Yetmişime yaklaştım;
Torunlara sahibim.
Onlarla çizgi roman
Okuyorum arada.
Red Kit mecmuasının
İçkapak sayfasında
Küçük bir karikatür

Çekiyor dikkatimi:
İri kıyım bir hâton:
Bir spor salonunun
Temizlikçi kadını.
Yarı-beline gelen
“Herküller”e dönerek
—“*Bitti mi çalışmanız?*”
diyor bir karesinde.

Sonra birkaç dambılı
Serçe parmaklarında,
Kocaman halterleri (!)
de koltuk altlarında

Toparlayıvererek;
Derliyor ortalığı!
Çekiyor bir süpürge!
(Halterci suratları
Allak bullak arada...)

Bense düşüncelere
Kapılıyorum şimdi:
Benim son-gençliğimde
Federasyon yok idi.
Şimdi de bayanlara
Açık olmadığından;
Burada mevzubahis
komiklik gerçek olsa;
Yine keşfedilemez
bu kadıncağız diye
Üzüntü duyuyorum!
Amma sezinliyorum:
Güreş, halter veya boks

Ve hattâ vücutçuluk;
Bayan sporculara
Açılacak mutlaka
İleri bir tarihte!
Henüz erken elbette.
YETMİŞLİ yıllardayız...

Yazar, İstanbul-Şubat 2015

LUNAPARK ORTASINDA, BİR GELECEK-VİZYONU

Atlı karıncaların,
Çarpışan otoların,
Biraz açıklarında
Metropolün övüncü,
Sun'î göl! Koskocaman!
Fıskiye yüksekliği?
Gökdelen boylarında
 fıskırıyor öylece!
O da nesi? Bir insan
 dengeleniyor sanki
 su sütunu üstünde!
Nasıl olur böyle şey?
Uçrak / eksantrik biraz
Bunu izah etmesi:
“Uygarlık” ilerlemiş
Bir acayıplık gelmiş
Müeyyidelere de
 Hukuk mevzuatında.
Önceki zamanların
Teşhir unsuru aynen
Geri gelmiş arada,
İbret vurgularıyla.
Örnek-yaptırım yani.

(Hem teknik ilerlerken
Gelişecek mi illâ
Hümanist cereyanlar?
Ne çabuk unutuldu
O iki Cihan Harbi!)

Şimdi organizmada
nicedir tesirleri
Böylesi bir cezanın?
(İkram esirgenmiyor
Cezalıya prensipte).
Susuzluk sorun değil.
Biraz tazyikli gerçi;
Lâkin vardır kolayı:
Islanan parmağını
yalayıp söz gelimi;
Biraz zar zor da olsa;
Bulacak adam çâre,
Boğaz kuruluşuna.
Suların göbeğinde!
(Tuhaf tecelli yani!
ironi dedikleri...).
Katı gıdaya gelinceee;
İşte! beline bağlı
Peksimet, kurabiye
ve saireyle dolu,
Su geçirmez kumaştan
Bir kumanya çantası!
(*Rutin* bir uygulama).

Şimdi bu “cezâzede”

Galiba en ziyade
Yükseklik korkusundan
Mustarip olsa gerek.
Aslında yoktur onda
Çocuk yaşından gelme
(Kimilerinde keskin)
O salıncak dehşeti
Marazî seviyede.
Nasıl ki *penisilin*
Verilmiyor hastaya
Anafilaksi var ise
(Önce allerji testi);
Eğer bilgi-fişinde
Geçiyorsa es kaza
“*Akrofobisi vardır*”
Şeklinde bir ibâre;
Muafır bu işlemden
Başından itibâren.
Bir başka tür *tecziye*
Söz konusu onlara.
(Mebzûl miktarda şık var.
Seçenek gani gani...)

—“*Hidrolik basınç ile*
Bedenin yüzeyinde
Ne tesirler olacak?”
Bu sual ilginç biraz
(Engizisyon geçmişte
Uyguluyormuş hani:
Muayyen bir noktaya
Ayarlanmış bir damla

akıyor muntazaman

mahkûmun kafasına.

Eni konu su amma

(Takrîben bir gün kadar)

Bir müddet geçtiğinde

Bedelmiş bir mermiye!

(Birikimli etkiyle

rezonans fenomeni)

Halbuki vak'amızda

Pek öyle uzuncana

Süre geçirtmiyorlar.

Suyla muamelede

işte bu gerekçeyle

çıkıyor büyük hasar:

Biraz eziklik hissi,

Mafsallar üzerinde...

Hem de gelip geçici.

O kadarcık sadece...

Havada helikopter

habire turlamakta.

Pilotun kokpitinde,

Adliye-çalışanı

telsizi dinlemekte.

Suyu kesmek olamaz.

Çakılır yoksa kişi,

Tam bir *serbest düşüşle*!

(Belli bir yükseklikten

sonra fark etmiyor ki

Zeminin esnekliği:

Ha bir pamuk yığını,

Ha su kütlesi olmuş,
Ha metalik bir levha;
Hep bir kapıya çıkar...)
Öyle ise nasıl mı
Hitam bulacak işlem?
Paraşüt açacaklar
Dolduğunda saati.
(Havadan süzülerek
Emniyetli tahliye).

Yazdı durdu elimiz.
Ne söyleyecek bize
Aklı-selim-okurlar?
—“Kafası bulutlarda,
Ayağı yerden kesik,
Tahtası-noksan-ozan!
Sen misin yani şimdi
Bizimle ‘kafa bulan’?
Nene gerek bu kurgu;
Beklerken henüz halli
Onca meselelerin?

Maslow Piramidi'nde

ilk iki basamağı
Milletçe henüz geçmiş
hâlde bulunuyorken?”

(İhtiyaçlar *ehramı*:

En alttaki dilimi;
Temel gereksinimler.
Uyku, gıda, içecek.
Artı bir üst basamak:
Barınma emniyeti,

Güvenlik hissiyatı)

Hık mık... İşte geliyor

Teferruatlı yanıt:

—Bizim için de san'at

Faydacı ve toplumcul,

Gerçekçi ve çağcıldır.

O yandan ihtilâf yok.

Ancak zaman tüneli

Ve uzay gemileri

(Hem de ışık hızında)

Maddeten imkânsızken;

Buna karşın yine de

Rağbete biniyorken

Ekranlarda, perdede;

Desek “Burada *bari*

Olabilirlik vasfı

Resmedilen olgunun

Alınmalı dikkate.

Bu yüzden okunmalı

İşbu-uzun-manzûme;

Varıp şöyle ‘tadına’

Bilim-kurgu adına”...

Yazar